



СЛОВО



“Гетьманської столиці”

№1 (100), січень-лютий 2024 р.

Газета Національного історико-культурного заповідника “Гетьманська столиця”

100-й ЮВІЛЕЙНИЙ НОМЕР ГАЗЕТИ!

Наталія СЕРДЮК

молодший науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська столиця»

Національний заповідник «Гетьманська столиця» завжди, на кожному етапі свого розвитку, мав амбітні плани і реалізовував їх. Науковий колектив системно займається дослідженнями історичної, археологічної, етнографічної спадщини українського народу, зокрема спеціалізується на історії козацтва і Гетьманщини, Батурина та околиць, формує фондову, бібліотечну колекції, науковий архів. Потреба мати свою трибуну закладу виникла ще у 2003 році. У 2006 році дирекцією закладу було прийняте остаточне рішення заснувати газету. Серед співробітників був оголошений конкурс на найкращу назву видання. Переміг варіант «Слово «Гетьманської столиці».

Газета, згідно Положення, мала виходити раз на два місяці на паперовому носії і розповсюджуватися безкоштовно серед відвідувачів заповідника, учасників конференцій, круглих столів, по бібліотеках України, серед гостей фестивально-виставкових заходів тощо. Підготовчі роботи тривали кілька місяців: підготовлено статутні документи видання (28 липня 2006 р. зареєстроване в управлінні юстиції Чернігівської обласної державної адміністрації, Свідоцтво про реєстрацію №ЧГ 352-08р), підписано угоду із друкарнею, закладено кошти в бюджет, пройшли самонаванчання з друкарської справи. Авторами матеріалів, які публікуються в газеті, є наукові (і не тільки!) співробітники заповідника, також приймалися до друку статті, листи, поезії сторонніх дописувачів. Останні кілька років шпальти газети неодноразово були надані для друку дитячих прозових та поетичних творів літературної частини конкурсу РОЗУМфест. Фінансувалося видання із спеціального рахунку закладу (до повномасштабного вторгнення російських загарбників).

Редакційна колегія газети складається з 5 осіб: редактора, відповідального секретаря і трьох членів з різних наукових відділів заповідника. За більш ніж 17 років існування газети змінювалися відповідальні секретарі, члени редколегії, авторський колектив – але незмінною залишалася редакторка – Любов Кіяшко. Окрім редакційної колегії, кожен номер газети затверджується рішенням науково-методичної ради заповідника.

За всі роки існування газети члена-

ми редколегії газети працювали: В'ячеслав Бондаренко, Юлія Блажко, Марина Герасько, Сергій Зозуля, Тетяна Оксін, Людмила Онопа, Тетяна Кербут, Костянтин Лелюх, Ірина Матушак, Оксана Новік, Наталія Сердюк, Наталія Сушко. Наразі підготовкою кожного номера газети займаються, окрім редактора, Наталія Саєнко (відповідальний секретар), Анастасія Нікітіна, Руслана Огієвська, Ірина Паламарюк.

дів заповідника», «Мовою документів», «Наші відгуки», «Таємниці Батурина», «Промисли», «Зброярство», «Нумізматыка», «Мистецтво», «Перлини зодчества», «Поетична вітальня», «Вітаємо ювіляра», «Знай наших!» «Підсумки акції», «Музичне мистецтво», «Календар визначних дат», «Культурні події», «Сучасне і минуле» і для найменших читачів – «Казки Батуринаського краю». За історію виходу газети, було видано 2 спеціальні випуски, як-от №2 (47) 2015 р. був присвячений 90-й річниці започаткування музейної справи в Батурині та 40-й річниці відкриття Батуринського історико-краєзнавчого музею і випуск №2(20) 2010 р. – із біографіями ветеранів-батуринців до 65-ї річниці Перемоги у Другій світовій війні. Газета друкувалася послідовно в Бахмацькій, Ніжинській районних друкарнях, видавництві ПП Лисенко М.М. (м. Ніжин) та Конотопській міській друкарні.

Журналістська й історична спільноти відзначили наше видання. 2011 року ми подали заявку на конкурс, XI Міжнародний фестиваль журналістів регіональних ЗМІ «Золотий передзвін Придесення» в номінації «Військово-патріотичне виховання».

Окрім диплома переможця конкурсу в цій поважній номінації, як заслужений приз нам було подаровано цифровий фотоапарат, який служив для підготовки репортажів та ілюстрацій.

Попри фінансові труднощі випуску газети на паперових носіях з об'єктивних причин, видання виходило на альтернативних електронних носіях постійно(!), а від початку повномасштабного вторгнення російської армії газета виходить лише в електронному вигляді. «Слово...» публікується на оновленому офіційному сайті Заповідника «Гетьманська столиця» та на сайті Національної бібліотеки ім. Ярослава Мудрого.

За роки свого існування у газети склалася когорта її прихильників. І в широкому колі професіоналів видавничої справи, газета не залишилася непоміченою! Особливо запам'ятався відгук про газету редактора київського видавництва «Богдана» Бориса Логінова: «Як всі, хто причетний до слова, я з цікавістю уважно прочитав «провінційну» газету і приємно здивувався. «Провінційна» вона на мій погляд, лише за друкарськими ознаками і децю – за версткою. Проте зміст високого рівня. Навіть деякі столичні «листки» не дотягують до Батуринаського...».

Вітаємо всіх дотичних до створення цієї газети, які послідовно і системно працюють над кожним випуском!



Перший випуск газети «Слово Гетьманської столиці», 2006 р.

За роки роботи редколегії газета виходила стабільно, хоча труднощів у процесі було немало, насамперед фінансових і технічних. Порівнюючи перші випуски і випуски останніх років, впадає у вічі очевидний прогрес нашого скромного на вигляд, але дуже змістовного «дитища». Насамперед, у глибині і географії історичних досліджень, підготовці матеріалів, інформаційному наповненні, «дорослішання» видання і колективу закладу – очевидно!

Невичерпний науковий колектив у напрямках досліджень, яким відповідають рубрики видання: «Відбудемо гетьманський Батурин», «Листи з фронту», «Калейдоскоп подій», «Військова історія», «Сучасне і минуле», «Історичні постаті», «До вашої книжкової полиці», «Нам пишуть», «З підшивок старих газет», «Наше інтер'ю», «Втрачені пам'ятки», «Кросворд», «Батурин археологічний», «Прем'єра», «Культура і громадське життя», «Телетайп», «Краєзнавство», «Династії», «Демографія», «Етнографія», «Духовність», «Еліта нації», «Міжмузейна співпраця», «З фон-

ДРУГИЙ РІК В УМОВАХ ВІЙНИ ПОДОЛАНО!



Олена РОМАШКО

організатор екскурсій
НІКЗ «Гетьманська столиця»

«Я знав, що коли Батурин заговорить, мільйони людей переосмислять українську ідею», – ці слова Президента України (2005–2010 рр.) Віктора Ющенка лишаються актуальними й зараз на другому році – повномасштабної російсько-української війни. Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця» – потужна науково-дослідна та просвітницька установа, яка пройшла 30-річний шлях становлення і розбудови, працівники якої мають професійні навички та практичну підготовку, лишається одним з найбільш туристично-привабливих об'єктів.

Сьогодні, коли Україна переступила поріг нового року в умовах повномасштабної війни, екскурсійний сезон Національного заповідника «Гетьманська столиця» 2023 можемо назвати вдалим! Оновленими експозиціями, виставками та екскурсіями, які відповідають викликам часу, було охоплено майже 70 тисяч осіб. Так, на території Цитаделі Батуринської фортеці були відкриті виставки «Вчора – Батурин, сьогодні – Буча» та «Батурин. Сторінки державотворення України», що дають усвідомлення значення Батурина в історії нашої держави й хто наш одвічний ворог впродовж трьох століть.

В 2023 році знову відкрились для екскурсантів експозиційні зали Будинку генерального судді Василя Кочубея. Оновлені виставкові проекти присвячені не лише історії цієї унікальної пам'ятки, а й участі її власників у суспільному житті України XIX століття. Понад 4 тисячі осіб відвідали нову виставку про мецената, ученого-хіміка, який сприяв розвитку промисловості, мистецтва, іс-

торії, музейної справи, визначного представника родини Кочубеїв – Петра Аркадійовича.

В перлині заповідника «Гетьманська столиця», Палаці гетьмана Кирила Розумовського, було відновлено екскурсійне обслуговування зі зміненими в умовах війни експозиціями. До Дня Гідності та Свободи, вшановуючи всіх захисників української державності, відкрито постійно діючу виставку з однойменним полотном «Пилип Орлик. Шлях гетьмана», що детально розкриває життя і діяльність українського гетьмана Пилипа Орлика та конкретних історичних постатей, які жили в той самий час. Художнє полотно «Пилип Орлик. Шлях гетьмана» постало завдяки задуму істориків заповідника, неоціненній підтримці благодійників та неймовірному таланту художника.

Екскурсія «Україна була, є і буде!» в музейному комплексі «Козацький двір» була найбільш популярною серед учнівської молоді. Разом за рік тут проведено 241 імерсивну екскурсію, яка не тільки розкриває важливий період боротьби за збереження національної свідомості та ідентичності українців, а й надає можливість в театралізований та інтерактивній формі зануритись в добу кінця XIX – початку XX ст.

Нова екскурсія «Гетьманська столиця Батурин – доведено археологами» також користувалась попитом у ві-

двідувачів. В ній за допомогою відео та фото матеріалу представлено історію Батурина через призму археологічних артефактів.

У кожному з музеїв заповідника відтепер можна послухати екскурсії англійською мовою або скористатись безкоштовним аудіо гідом на платформі izi.TRAVEL. У 2023 році цим ресурсом скористалось 1,7 тис. осіб.

Для ефективнішої комунікації з відвідувачами ми оптимізували офіційний сайт заповідника «Гетьманська столиця». А також на YouTube каналі заповідника здійснювалися випуски відео сюжетів, які переглянули понад 8 тис. осіб.

За рік заповідником надано товарів та послуг на суму 1 368,4 тис. грн., з них через онлайн сервіси заповідника (онлайн-каса та інтернет-магазин) придбано 118 товарів та послуг.

Не втратили своєї популярності онлайн лекції та онлайн екскурсії, започатковані минулого року. Історією Батурина цікавляться відвідувачі не лише з України, а й з США, Франції, Латвії, Норвегії, Швеції, Австрії, Польщі.

Безмежно вдячні, що протягом року заповідник не залишався наодинці з викликами війни, а отримував дружню допомогу від меценатів. А саме завдяки нашим відвідувачам ми відчували, наша праця не даремна – дякуємо, що були з нами в цей непростий рік!



Колектив Національного заповідника «Гетьманська столиця», 2023 р.

ДО 15-РІЧЧЯ МУЗЕЮ АРХЕОЛОГІЇ БАТУРИНА



Каріна СОЛДАТОВА

завідувач відділу
НІКЗ «Гетьманська столиця»

15 років тому, у День Соборності України, 22 січня 2009 року Президент України (2005–2010 рр.) Віктор Ющенко урочисто відкрив Музей археології Батурина.

Ідея відкриття цього профільного музею виникла на початку 2000-х рр. Вже тоді заповідник «Гетьманська столиця» мав значне археологічне зібрання, сформоване в результаті археологічних досліджень та системної збираль-

ницької роботи його колективу. Окрім того, археологічне вивчення Батурина кожного сезону приносило нові сенсаційні знахідки та відкриття. Все це дозволяло сформувати стаціонарну музейну експозицію. Важливим у ній було показати не лише загальний процес історичного розвитку Батурина, а й виокремити його специфічні особливості, як то перебування у місті резиденції гетьманів та тотальне знищення його як адміністративного центру Гетьманщини в 1708 р.

Приміщенням музею стала Воскресенська церковно-парафіяльна школа – пам'ятка архітектури місцевого значення, розташована у історичному середмісті Батурина, поруч із Воскресенською церквою – усипальницею гетьмана Кирила Розумовського. Після передачі будівлі на баланс заповідника уподовж

трьох років (2005–2008 рр.) проводилася її комплексна реставрація

Паралельно велось наукове проектування експозиції нового музею, яке тривало більше року. Спочатку було проведено аналіз археологічного зібрання. Виявилось, що не всі періоди в історії міста можна було представити через наявні предмети. Тоді науковцями заповідника була пророблена значна робота з пошуку предметів серед музейних складів та приватних колекціонерів. Їхніми зусиллями було укладено домовленості з колегами про передачу на постійне чи тимчасове зберігання експонатів з Чернігівським обласним історичним музеєм ім. В.В. Тарновського, Рівненським обласним краєзнавчим музеєм, Національним заповідником «Хортиця», та Державним історико-культурним заповідником «Посу-

ля». На заклик колективу відгукнулися й небайдужі громадяни України, Франції, Канади та США: Роман Безсмертний, Євгенія Сакевич-Даллас (1925-2014 рр.), Михайло Косинський, Микола Кочерга, Володимир Мезенцев, Олександр Шевченко, Володимир Шеремет та Жан Робер Жуе.

Експозицію розмістили в 3-х залах. У першій залі відвідувачі знайомилися із історією археологічного вивчення Батурина та стародавньої історією. У цій залі розкривали різні історичні періоди: перші знаряддя праці, глиняні жіночі та чоловічі фігурки трипільської культури, перша бойова зброя – кам'яні сокири і молотки. Наприкінці XI – на початку XII ст. на території сучасного Батурина виникло давньоруське городи-

ще. Життя людей того часу в музеї розкривали чоловічі та жіночі прикраси та різноманітні побутові речі.

Наступна зала висвітлювала польсько-козацький період в історії Батурина. В цій залі розміщувався фрагмент лицарського поясу XVII ст., що належав вельможному господарю чи офіцерові польської залоги, монети, що були у той час у обігу. Козацький блок представляли військово-похідні речі та предмети побуту. Особливу увагу серед них привертала рельєфні пічні кахлі з жител батуринців.

Третя зала музею розкривала історію гетьманської столиці Батурина. У цій залі були представлені різні зразки зброї: пістолі, шаблі, кулі та гарматні ядра. А традиції гетьманського управ-

ління ілюстрували археологічні знахідки від особистих речей української знаті до грошей європейських держав, які були тоді в обігу. В Музеї археології Батурина можна було оглянути багато предметів, пов'язаних з добою Івана Мазепи: віконниці та керамічні деталі із оздоблення його палацу, кахлі з родинним гербом гетьмана та різноманітні дорогі речі – фрагменти турецьких порцелянових тарілок, келихи з богемського скла та фрагмент срібної оправы від книги кінця XVII – початку XVIII ст.

Гетьманська столиця в 1708 р. повністю була знищена московським військом. У Музеї археології Батурина були представлені свідки цієї трагічної події в історії України: ікона «Богоматір з Немовляем», уламок церковного дзвону та фрагмент розірваної гармати із садиби Івана Мазепи.

Музей археології Батурина упродовж багатьох років є окрасою центру міста, що з роками не втрачає популярності серед шанувальників історії. За 15 років його відвідало майже 200 тисяч відвідувачів не лише з України, а й з усього світу – США, Канади, Ізраїлю, Грузії, Італії, Німеччини, Великої Британії та інших країн. Було проведено близько 7 тисяч екскурсій.

У лютому 2022 р., з початком повномасштабного збройного вторгнення російської федерації на територію України, музей призупинив свою діяльність. Сьогодні колектив заповідника працює над тим, щоб невдовзі він знову відкрив свої двері для відвідувачів Національного заповідника «Гетьманська столиця».



Музей археології Батурина. Фото Марії Петренко, 2021 р.

YouTube КАНАЛ ЗАПОВІДНИКА У 2023 році



**Наталія
СУШКО**

науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

YouTube канал «Національний заповідник «Гетьманська столиця» став засобом зворотного зв'язку та комунікації з нашими відвідувачами. Його наповнення – це додатковий і досить важливий напрямок нашої роботи. До створення відеоконтенту долучаються всі працівники заповідника, проявляючи креативність та майстерно перетворюючись в сценариста, режисера чи оператора. Це тому, що кожен з нас розуміє, як важливо бути присутніми в інтернет-просторі. Так ми стаємо упізнаваними, про нас більше дізнаються навіть ті, хто ніколи не відвідав наші музеї, обравши інший вид дозвілля.

У статті підведемо підсумки нашої діяльності за минулий, 2023 рік. Аналітика каналу підтверджує, що ми працюємо не даремно.

У 2023 році підготовлено 5 відео, які було переглянуто 1054 разів. У цілому, за рік всі наші відео дивилися 8539 разів, а їх на нашому каналі 99. Сподіваємось, наші відеосюжети, лекції продемонстрували, що музей є значно цікавішим і сучаснішим, ніж це може здатись на перший погляд.

У 2023 році заповідник святкував 30-ти річний ювілей. Це час великої реставрації, відбудови пам'яток заповідника, шлях становлення, зростання та здобутків у всіх сферах діяльності. Протягом року на нашому YouTube каналі було розміщено дві частини фільму «Національному заповіднику «Гетьманська столиця» – 30».

До підготовки сценаріїв долучилися працівники всіх відділів, щоб проілюструвати 30-ти річний шлях зростання та визнання. Для цього були використані архівні фото та відео матеріали. Вся підготовка зайняла значний проміжок часу, але результат перевершив усі сподівання. Фільм за 40 хвилин проведе крок за кроком шляхом змін, ствердження та підкорення вершин заповідника.

Перша частина фільму висвітлює період, що став часом реалізації амбітних змін та проєктів. У Батурині тривали роботи, започатковані урядовою програмою 2002 року. Про кожен етап великої реставрації і відбудови пам'яток заповідника ви можете дізнатися саме з першої частини фільму.

Друга частина – про шлях становлення заповідника, зростання та здобутки у всіх сферах діяльності: науковій, міжнародній, культурно-освітній, а також про формування фондової збірки та колектив. На цей час до цих відео маємо 574 перегляди, вподобайки, відгуки та привітання. Галина Запорожче-

нко, залишила коментар до фільму: «Щиро вітаю усіх працівників заповідника! Дай Боже і в майбутньому ще багато світлих ювілеїв Національному історико-культурному заповіднику «Гетьманська столиця»! ПЕРЕМОГИ НАМ, МИРУ І СПОКОЮ! БУДЬМО І ЗДОБУДЬМО!»

Ми не забуваємо і про юних глядачів нашого каналу. Для них учасники історичного гуртка разом з істориками заповідника, підготували відеолекцію, приурочену гетьману Івану Мазепі. Саме до дати народження гетьмана діти прийняли рішення перейменувати гурток на «Історичний гурток імені гетьмана Івана Мазепи». Діти брали активну участь в обговоренні концепції сценарію, його підготовці та зйомках. Чому вони прийняли це рішення розповість відеолекція «Ми – мазепинці». Вона набрала 236 переглядів, а найкращим схваленням старань дітей є перегляди та вподобайки.

До Дня Благодійництва, 10 грудня 2023 р., на YouTube каналі заповідника «Гетьманська столиця» вийшов відеосюжет, який став яскравим підтвердженням того, що культура під час війни – це певна зброя. «Благодійницький проєкт «Пилип Орлик. Шлях гетьмана» – відеосюжет про однойменне монументальне полотно, яке постало завдяки задуму істориків заповідника, які вперше цілісно представили і розкрили жит-

тевий шлях українського гетьмана. Відомий в сучасному мистецькому просторі України художник-монументаліст, мистецтвознавець Олесь Соловей, виконав наше замовлення, в розмові з історикинею заповідника Наталією Дробязко розповів про виображення життєвого шляху гетьмана через метафоричні образи. Переглянувши відеою-

жет ви довідаєтесь, хто ж став благодійником даного проєкту та де полотно можна побачити на власні очі. Відгук під цим відео є підтвердженням того, що мету створення відеосюжету досягнуто: «Дяка за прекрасний твір. Вважаю що кожному, хто хоче отримати українське громадянство, в обов'язковому порядку слід відвідати Батурин і по-

дивитись, почитати реальну історію».

Ми вдячні за кожен відгук та вдодобайку, адже це і є для нас натхненням для створення нового контенту.

Починається 2024 рік. Ми знову на старті. Попередньо ретельно відстежуємо зворотний зв'язок та робимо висновки і вже працюємо над сценаріями до нових відео.

КНИГА ВІДГУКІВ ЯК ДЖЕРЕЛО НЕВИЧЕРПНОЇ ЕНЕРГІЇ ДЛЯ КОЛЕКТИВУ «ГЕТЬМАНСЬКОЇ СТОЛИЦІ»



Наталія ПІСКУН

організатор екскурсій
НІКЗ «Гетьманська столиця»

«У місці сили, історії, честі, міці та духу незламних синів Незламної України з вірою у Перемогу над москowitzами та світле майбутнє для України...» – саме такими словами з відгуку відвідувача Цитаделі Батуринської фортеці хочу розпочати свою розповідь про враження, що зберігають Книги відгуків Національного заповідника «Гетьманська столиця».

Мабуть, кожен музейний заклад воліє знати, які думки та почуття виникають у їхніх відвідувачів після огляду його експозицій і виставок. «Гетьманська столиця» не виключення. Тому впродовж багатьох років ми збираємо, вивчаємо, аналізуємо відгуки, що містяться в Книгах відгуків заповідника.

Це гарний зворотний зв'язок, який ми використовуємо як інструмент для покращення організаційного процесу, адже оцінка відвідувачів завжди важлива та доречна. Вона стає орієнтиром при плануванні роботи закладу, дає розуміння сильних та слабких сторін та допомагає нам ставати досконалішими та доступнішими.

За 30 років роботи заповідника колектив отримав багато теплих слів подяки, похвали та підтримки як в усній, так і в письмовій формі. Тисячі щирих слів були залишені в Книгах відгуків і стали джерелом невичерпної енергії для колективу «Гетьманської столиці». У 2023 році вражені величчю Батурин, його відродженою історією, яка є частиною історії України-Гетьманщини, щирістю та професіоналізмом працівників заповідника відвідувачі залишили понад 500 відгуків.

Варто зазначити, що більшість відгуків – це подяка колективу за їх працю, відвертість, переконливість та патріотизм, за збереження культурної спадщини України та любов до своєї роботи: *«Дякую що зберегли такі важливі історичні пам'ятки, які дають змогу відчувати всю атмосферу Гетьманщини та історичного минулого нашої держави!!!»*.

«Дякую, що повертаєте нам нашу

історію! Переможемо!».

Важливо, що вагомий відсоток відвідувачів залишаючи свої враження зазначали, що саме в Батурині вони усвідомили звияжне минуле своєї країни, відчували себе українцями та зрозуміли власну відповідальність за збереження української ідентичності.

Гетьманська столиця у багатьох відвідувачів викликала захоплення і допомогла зрозуміти свою приналежність до козацько-гетьманського роду. Тому всі відгуки сповнені любові до рідної землі, до її історії та культури, поваги до Батьківщини та її незламного народу:

«Щиро з повагою дякую за цікаві історичні спогади. Це моя батьківщина. Я дуже пишаюсь, що народилась і проживаю в Україні, а Чернігівщина, це рідний мій край. Горджусь дуже нашими козаками. СЛАВА Україні! Героям слава! А ворогам смерть!!!».

«На цьому місці переосмислюєш історію Нашої Держави, славетних пращурів. Щоб нащадки її не повторювали. Дякую Вам».

«Все дуже круте, аж дух захоплює! Горді тим, що живемо в такій мальовничій та квітучій країні. Все буде Україна».

Приємно, що Батурин з його величною історією і прикладом стійкості та вірності ідеалам цивілізованого європейського суспільства також надихає на написання поетичних присвяток рідній Україні та її працюючим людям:

«Моя мила Україна, ти мій рідний краю!»

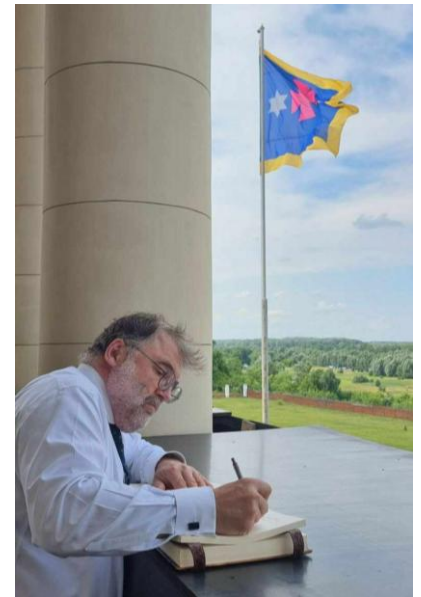
Скільки я в тобі росту, та ще більше знаю.

І пізнати тебе краще допомагають літери.

Щиро дякую Надії, нехай в неї щастя буде! Ю.Рябцева».

Є відгуки відвідувачів, які доторкнувшись до історії, відчувши нерозривний зв'язок з минулим, ще раз поверталися до Батурини разом зі своїми дітьми, онуками, знайомими, щоб краще зрозуміти сьогодення та передати молодому поколінню любов до землі на якій народився. А це говорить про те, що наша нація прокинулася і прагне розвинути власну країну вкладаючи найкраще в українське майбутнє:

«Дякуємо за екскурсію. Дев'ять років тому в нас була тут фотосесія весільна, а сьогодні приїхали з сином. Він в нас козак і цікавиться своєю історією. Дякуємо».



Грегор Розумовський на терасі Палацу гетьмана Кирила Розумовського.

1 липня 2023 р.

Також надаємо мотиваційний відгук Грегора Розумовського, прямого нащадка гетьмана Кирила Розумовського, який підтримує зв'язки з Батьківщиною свого знаменитого пращура, бореться з наративами російської пропаганди та, попри війну в Україні, в черговий раз відвідав Батурин влітку 2023 року. Його приїзд – це демонстрація віри європейської спільноти в незламність та силу української нації:

«Я завітав до України після більше ніж одного року жорстокої, завойовницької війни, розпочатої росією проти нашої славної держави. Відразу я відвідав Батьківщину своїх пращурів – історичне місто Батурин, яке близько 300 років було значимим для моєї родини і досі залишається важливим для мене. Це – символ мужньої української боротьби проти ворогів. Тут я відчуваю неймовірне піднесення! Слава Україні – Героям слава!».

На завершення хочеться зазначити, що кожен, хто відвідав «Гетьманську столицю» та усвідомив своє козацько-гетьманське коріння, узяв із собою силу та енергію батуринських гетьманів, які будували та розвивали Україну-Гетьманщину, натомість лишив тут частинку свого серця та побажання усім українцям стійкості, незламності та скорішої Перемоги.

ДІЯЛЬНІСТЬ ІСТОРИЧНОГО ГУРТКА ЗАПОВІДНИКА У 2023 р.



**Наталія
ПІЛЬТЯЙ**

науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

В умовах воєнного стану, в часи випробувань для нашої країни та нації, Національний заповідник «Гетьманська столиця» продовжує свою активну діяльність, приділяючи особливу увагу освітньо-культурній роботі з дитячою аудиторією. Сьогодні особливо важливо, щоб підрастаюче молоде покоління українців – майбутнє нашої нації, знало власну історію, знало, хто ми і чії діти, та яким шляхом йшов наш народ до незалежності, яку ціну сплачено за те, щоб «не вмерла Україна ні слава, ні воля».

Однією з успішних форм роботи з дітьми в заповіднику є діяльність історичного гуртка заповідника імені гетьмана Івана Мазепи. У 2023 р. було проведено 54 засідання гуртка, які відвідують 15 вихованців, серед яких найактивнішими учасниками є: Анна Маслак, Софія Какама, Поліна Саєнко, Олександра Новохацька, Віталіна Гірман, Даша Дробязко та Вероніка Горіхіна, які проводять екскурсії та беруть активну участь у культурно-освітніх заходах заповідника.

На кожному занятті історичного гуртка, керівник використовує різні форми і методи гурткової роботи, які базуються на прикладах історії української державності, українського козацтва, героїв різних часів та століть, українських народних традиціях, досягнень у сфері культури, науки та освіти.

Одним з пріоритетних напрямків роботи з гуртківцями є тематичні заняття, які відкривають сторінки історії Батурина та Гетьманщини XVII – XVIII ст. Такі заняття показують значення гетьманського Батурина в історії України через призму діяльності українських гетьманів Дем'яна Ігнатовича, Івана Самойловича, Івана Мазепи, Пилипа Орлика та Кирила Розумовського.

Не оминаємо увагу і важливі для всієї України події. Так з нагоди відзначення 300-річного ювілею видатного українського філософа, поета, педагога Григорія Сковороди для гуртківців було проведено тематичне заняття «Мені моя сопілка і вівця дорожка царського

вінця». Діти дізналися цікаві факти про Сковороду, а також взяли участь у пізнавальній вікторині, в ході якої досліджували подорожню карту життя Григорія Савича. А до 209-ої річниці від дня народження Тараса Шевченка для дітей було проведено виховний захід «В своїй хаті своя правда і сила, і воля». Під час заняття діти не лише дізналися про життєвий і творчий шлях Кобзаря, а й декламували його пророчі вірші. Адже і сьогодні слова Тараса Шевченка, як ніколи, актуальні. Вони надихають українців на боротьбу за незалежність, правду та волю.

Велику цікавість у гуртківців викликала низка інтерактивних занять, яка була присвячена традиційному народному жіночому вбранню Чернігівщини XIX ст. Адже споконвіків народний стрій виконував не тільки практичну функцію, а й ніс у собі певний інформаційний код, був засобом соціальної, сімейної та вкової ідентифікації. Для того, щоб краще це уявити, серед дітей-гуртківців обираються дві дівчинки, яким керівник гуртка пропонує на деякий час перетворитися на справжній україночок. Для такого перевтілення були підібрані демонстраційні комплекти жіночого/дівочого одягу і головних уборів поч. XX рр. Всі



Гуртківці в традиційному народному українському вбранні, червень 2023 р.

елементи костюма послідовно вдягаються на цих дітей – починаючи від сорочки та закінчуючи головними уборами. Як свідчить практика, використання в діяльності учнів народних традицій є доцільною та цікавою формою інтерактивного навчання і виховання, адже поглиблює знання та виховує повагу до українських традицій, формує патріотичні почуття.

Національний заповідник «Гетьманська столиця» – учасник практично кожного фестивалю для дітей і підлітків - проекту Мистецького арсеналу, адже робота з дітьми, формування освіченого патріота та свідомого українського громадянина – один із пріоритетів роботи колективу заповідника. Цьогоріч заповідник представляв програму «Батурин – серце Гетьманської України». На нашому стенді ми грали з дітками та не тільки з дітками, а з їх батьками та з дорослими в нашій музейній настільній іг-

ри, складали пазли, проявляли власну фантазію розмальовуючи малюнки – музеї та пам'ятки Батурина.



Гуртківці-учасники фестивалю «NEOСвітній Арсенал», 5 вересня 2023 р.

Цікавою формою роботи гуртка є проведення майстер-класів, де діти знайомляться із різними жанрами декоративно-ужиткового мистецтва – вишивкою, писанкарством, плетінням з трав та інших матеріалів, та самі створюють предмети мистецтва. Це розвиває творчі здібності підрастаючого покоління, сприяє розумінню мистецтва, залучає до найкращих надбань національної культури. В якості майстрів виступають співробітники заповідника. Зокрема, були проведені інтерактивні заняття з елементами майстер-класу на теми: «Дитячі забави та ігри в Батурині в XIX – XX ст.», під час якого діти виготовляли українську народну ляльку-мотанку з запашних трав; «Традиції та побут батурян початку XX ст.» гуртківці чесали вовну та прями з неї нитки; до Великодня гуртківці власноруч розписали писанки воском. Така форма занять допомагає дітям вивчати та усвідомлювати традиції свого народу, сприяє розвитку творчих здібностей та комунікації; має великий потенціал для здобуття практичного досвіду.

У цьому році діти-гуртківці продовжили проводити дитячу екскурсію по Цитаделі Батуринської фортеці, децо «розширили» її, приділивши увагу виставкам «Герої нескореної України» та «Вбиті росією: вчора – Батурин, сьогодні – Буча», які діють у церкві Воскресіння Господнього – місці пам'яті та вшанування загиблих, які загинули за нашу волю та незалежність. Проводячи історичні паралелі – висвітлення подій Батуринської трагедії 1708 року та нинішніх подій в Україні, юні екскурсоводи розповідали про справжню сутність російської імперської політики по відношенню до України 300 років тому і сьогодні.

Сьогодні наш історичний гурток популярний серед молодого підрастаючого покоління батуринців, цікавий і пізнавальний, майданчик їх зростання. Для заповідника – це важливий засіб формування особистостей та нашого потужного кадрового резерву. Для наших колег з інших закладів – це позитивний досвід, який вони переймають і впроваджують у себе!

ГЕТЬМАН КИРИЛО РОЗУМОВСЬКИЙ ТА АНДРІЙ РОЗУМОВСЬКИЙ. БАТЬКО ТА СИН. (на основі епістолярної спадщини)



**Юлія
ФУРЦОВА**

завідувач відділу
НКЗ «Гетьманська
столиця»

Дослідження життя та державотворчої діяльності гетьмана України Кирила Розумовського є пріоритетною для істориків Національного заповідника «Гетьманська столиця». Серед джерел особливе місце посідає епістолярна спадщина. Дослідження приватного листування є важливою складовою для повноцінного розуміння історичних та політичних подій, господарських та майнових справ, особистих переживань авторів листів.

Значний масив листування родини Розумовських був введений до наукового обігу їхнім біографом О. Васильчиковим у книзі «Сімейство Розумовських» ще в 1880 р. А в наш час – історикинею С. Потапенко у першому томі збірки документів і матеріалів «Віденський архів гетьманського роду Розумовських» (2018 р.). Проаналізувавши наведені у даних публікаціях листи, можемо виокремити значну кількість, понад 100, листів гетьмана Кирила Розумовського, адресованих сину Андрію. Така кількість листів підтверджує тісні відносини батька та сина, засвідчує те, що їхнє листування було регулярним, адже листи Кирила Розумовського це його відповіді на листи Андрія.

Перш за все звернемо увагу на обізнаність гетьмана станом політичних справ у європейських країнах. До прикладу, у листах він писав, що знає про перебування неаполітанського короля у Відні, про приїзд польського короля до Канева. У свою чергу гетьман також запитував у сина про новини: «Якщо у вас є якісь новини, які нам не відомі, то дай мені знати».

Досвід батька, який був очільником гетьманської держави впродовж 14 років, очевидно, був важливим для Андрія, який будував свою дипломатичну кар'єру. Наприклад, Андрій нарікав на важке життя дипломата за кордоном, а батько знаходив для нього слова підтримки: «я розумію, як це жити в тому місті, яке не подобається. Коли я був у Європі, для мене таким містом була Венеція».

Окрім європейських політичних новин Кирило Розумовський був обізнаний і в торгівельно-економічних відносинах. Наприклад, апелюючи до активної торгівлі японською та китайською порцеляною Ост-Індською компанією у Данії, гетьман просить сина, який перебував тоді у Копенгагені, придбати східний сервіз: «я хотів дізнатися ціну. Якщо дешевше ніж у нас, то щоб ти придбав для мене по дюжині тарілок гли-

бокх та мілких та декілька блюд, щоб зібрати сервіз на 24 чи 30 персон». Зауважує гетьман і про підвищення цін на китайський чай у Європі, а в одному з листів просить сина придбати у Швеції якісний залізний посуд, і разом надіслати дюжину форм для вафель.

Майже кожен лист від гетьмана сповнений нарікань на стан його здоров'я, адже більшість листів припадають на ті роки, коли гетьман був на схилі літ: «з настанням зими стан мого здоров'я, здається, покращився...бо восени від сирого повітря я страждав». Наголошує гетьман і на важливості гарного лікаря: «хочу я мати практика гарного. Якби такий зустрівся, тобі то я був би дуже радий мати такого». Наприкінці практично кожного листа Розумовський додає коротку інформацію про погоду. Наприклад, у листах з Батурина читаємо: «у нас стає схоже на весну, але ще скрізь лежить сніг (березень)», «зима у нас, здається, така ж сувора та студена, як літо було, жарке та сухе. І те і те мені не до вподоби (грудень)».



*Портрет Андрія Розумовського.
Художник О. Рослін. 1776 р.*

У епістолярній спадщині прослідковується інформація щодо особистого життя Андрія та його дружини Єлизавети Тун. Зокрема, гетьман давав сину поради щодо його одруження, а в подальшому постійно передавав вітання своїй невістці та надсилав їй подарунки: «любій Єлизаветі кланяюсь та відправляю собою ну муфточку».

Також у листах простежуються доволі побутові справи, наприклад, питання будівництва чи придбання необхідних речей, пошук та найм майстрів, різноманітні питання та поради щодо ведення господарства. Наприклад, гетьман дякував сину за надісланих фазанів, одяг та різні аксесуари. Прохав у Андрія переслати ноти творів, які могли б виконувати його музиканти на духових інструментах. Писав про потребу придбати кишеньковий годинник у Англії: «щоб ти замовив мені годинник ан-

глійський, який буде працювати вірно та справно». Безліч є інформації про прохання гетьмана знайти майстрів у Європі. Так Андрій допомагав знайти садівника в Англії для подальшої його роботи в Батурині, вів пошук бібліотекаря та секретаря. Допомогав знайти майстра по склу: «щодо скляного майстра, то важливо щоб він спочатку приїхав та оглянув мій завод та щоб отримав повні відомості про нашу фабрику, про матеріали, які ми маємо, а які потрібно буде доставляти, та щоб він краще пізнав наших працівників».

У свою чергу Кирило Розумовський також надсилав сину різні подарунки, наприклад у якості смаколиків «вирішив надіслати тобі свіжої ікри, декілька фунтів осетрини, декілька стерлядей приготованих під желе, для кращого транспортування», а ще свічки, виготовлені на батуринській свічкової фабриці, килими «виготовлені на 4 полотнищах, щоб їх краще зшивати».

Зустрічаються згадки у листах і про відомий прижиттєвий портрет гетьмана авторства П. Батоні, який у 1791 р. Кирило Розумовський дозволяв взяти синові до його будинку, зауважуючи, що після покращення стану здоров'я, можливо, «оригінал може приїхати до вас побачитися».

Знаходимо й інформацію, яка підкреслює обізнаність гетьмана у будівництві. Зокрема, є цікавий факт у листі гетьмана за 1795 р.: «є новий вид земляного будівництва, названого річе, який дуже популярний у Відні. Прошу посприяти та домовитися з таким будівельником щоб він приїхав до мене».

Важливою є інформація яка виявляє ерудованість гетьмана та його почуття гумору, бо в багатьох листах він уміло використовує цитати з книг чи з святого письма. Наприклад, звертаючись до Андрія та апелюючи до його відносин з Єлизаветою гетьман пише: «ти не Орфей і не Евридіку шукав», і іншому листі знаходимо цитату «Павло Апостол говорить, якщо хочеш не боятися влади, то говори правду». Знаходимо у листах гетьмана й українське прислів'я «Яблуко від яблуні недалеко падає». Пишучи про своє здоров'я, гетьман наводить цитати з твору М. Сервантеса «Санчо Панса говорить, де нема чого взяти тут і цар право втрачає» та «сиди біля моря та чекай погоди».

Отже, листування гетьмана Кирила Розумовського із сином Андрієм проливає світло на його постать як батька, підкреслює його авторитет як голови родини. Листи підтверджують його різносторонні інтереси та гарні відносини із сином Андрієм, який був проінформований про батькові турботи. У листах є відомості і про листування Кирила Розумовського з іншими його дітьми. Таким чином, епістолярна спадщина є важливим джерелом для повноцінного дослідження родини Розумовських.

СВЯТИТЕЛЬ ФЕОДОСІЙ



**Тетяна
КУДЛАЙ**

зберігач фондів
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

5 лютого Православна церква України вшановує пам'ять Феодосія Углицького, архієпископа Чернігівського, життєвий шлях якого пов'язаний з Батурином. У роки навчання в Києво-Могилянському колеґіумі, під впливом Лазаря Барановича, Феодосій твердо вирішив присвятити своє життя служінню Богу. Наприкінці 1650-х рр. це привело майбутнього архієпископа Чернігівського в Батуринський Микола-Крупницький монастир, який славився смиренним подвижницьким життям. Тут Феодосій укріплював свою віру, молився, і саме в батуринській обителі його було висвячено в ієромонахи.

Життя в Миколаївському Крупницькому монастирі розкрило кращі якості Феодосія, на які звернуло увагу вище духовництво: його призначили ігуменом Корсунського монастиря (1662 р.), потім – Київського Видубицького монастиря (1664 р.), а згодом він виконував обов'язки настоятеля Єлецького монастиря в Чернігові. На прохання Лазаря Барановича і за сприяння самого гетьмана Івана Мазепи, у 1692 р. Феодосія було висвячено в сан архієпископа Че-

рнігівського і Новгород-Сіверського.

Клопотався гетьман і про те, щоб саме Феодосій управляв Чернігівською єпархією по смерті Лазаря Барановича. Ставши архієпископом, за підтримки гетьмана, він належним чином дбав за ввірену йому єпархію, опікувався розбудовою храмів, приділяв значну увагу розвитку книгодрукування. Земне життя Феодосія закінчилося у 1696 р. За двісті років по смерті архієпископа, його мощі виявилися нетлінними. Цей факт та ряд чудесних зіплень, які часто траплялися біля його поховання, не залишилися без уваги і у 1896 р. святителя



Ікона «Святитель Феодосій, архієпископ Чернігівський», кінець XIX – початок XX ст. Із зібрання НІКЗ «Гетьманська столиця».

Феодосія канонізували.

Після цього почали набувати поширення ікони з його образом. В актах опису майна Воскресенської церкви-усипальниці гетьмана К.Г. Розумовського за 1976 р. та 1996 р., що зберігаються в науковому архіві заповідника «Гетьманська столиця», у переліках матеріальних цінностей, значаться по 4 ікони святого Феодосія, при тому, що ікон інших святих – по одній.

У 2023 р. до фондової колекції заповідника «Гетьманська столиця» надійшла ікона «Святитель Феодосій, архієпископ Чернігівський». Походить ікона з Воскресенської церкви-усипальниці гетьмана Кирила Розумовського, де впродовж багатьох років образи святого Феодосія були серед числа найшанованіших. Це перша ікона із зображенням святого Феодосія, яка поповнила колекцію сакрального мистецтва заповідника. Виконана невідомим майстром кінця XIX – початку XX ст. На ній святого зображено по пояс у традиційному архієрейському облаченні. У правій руці він тримає хрест, а лівою – жезл з сулком білого кольору. Розміри ікони – 42,3x35,8x1,7 см. Образ майстерно прописаний олійними фарбами на полотні, яке прикріплене до дерев'яної основи – двох дощок, з'єднаних між собою двома поперечними шпугами. У деяких місцях ікони спостерігаються втрати полотна та відокремлення його від дерев'яної основи. Ікона потребує наукового дослідження та проведення консерваційно-реставраційних заходів з метою збереження для майбутніх поколінь.

ДО ВАШОЇ КНИЖКОВОЇ ПОЛИЦІ

Цінним надбанням бібліотеки Національного заповідника стала книга «Місто Конотоп у матеріалах Генерального опису Лівобережної України 1765–1769 років. Книга 1. Козацька старшина та духовенство», що побачила світ у 2023 році завдяки партнерству Благодійного фонду «Спадок Гетьманщини», Національного заповідника «Гетьманська столиця» та Центрального державного історичного архіву України. У цьому археографічному виданні, упорядкованому чернігівським істориком Олександром Тригубом, уперше представлено корпус документів так званого Румянцевського опису Лівобережної України, що проводився царським урядом з метою інтеграції Гетьманщини до складу російської імперії після ліквідації гетьманства імператрицею Катериною II у 1764 році.

У книзі подано цінну інформацію про місто Конотоп, яке виникло як форпост між європейською цивілізацією та Московією, та активно розвивалось, як сотенний козацький центр.

Судячи з датування документів, Генеральний опис Конотопа проводився у 1768 – 1769 рр. Ці матеріали збереглися в доволі непоганому стані. Структурно книга поділяється на розділи: «Відомості про володіння та господар-

ства урядової та неурядової старшини», «Відомості про володіння та господарства духовенства», «Відомості про володіння гетьмана К. Розумовського», «Відомості про володіння та господарства «різничинців»».

Опис господарств включає в себе назву населеного пункту, вулиці, де ро-

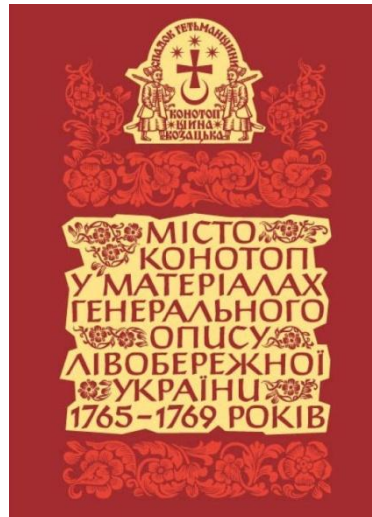
зміщено двір, кількість «покоїв» у ньому, ім'я та звання власника господарства, перераховано членів його родини та інших мешканців двору, до окремих граф занесено відомості про їх вік та стан здоров'я. На іншому аркуші – інформація про земельні володіння господаря: поля («ниви»), сіножаті, городи, ліси. А нижче описували худобу.

Одним з завдань цього опису було з'ясування правового стану землеволодіння, тому його матеріали містять значний масив копій документів, що відображають процес набуття вказаного майна (купчі, дарчі, боргові, обмінні записи, духовні тестаменти, гетьманські універсали та царські жалувані грамоти). Документи написані сумішшю української та російської мов, яку доповнює автентична українська лексика XVIII ст. з укралпеленнями місцевого діалекту.

Матеріали містять інформацію про стан козацької старшини та духовенства, які тут мешкали; забудову міста, соціальну інфраструктуру, топографію, топоніміку, розвиток ремесел, сільськогосподарства, промислів.

До видання додано коментарі. Список застарілих і рідковживаних слів та одиниць виміру, іменний та географічний покажчик.

До друку підготувала Зоя Сніжок



Обкладинка книги «Місто Конотоп у матеріалах Генерального опису Лівобережної України 1765 – 1769 років».

ЖИТТЯ РОДИНИ БІЛИК МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

(Продовження. Початок у №98)



Наталія ДРОБЯЗКО

науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська столиця»

В 1929 р. батуринця Пилипа Білика з дружиною та родиною молодшого сина Панкрата за відмову вступити до ТСОЗу (товариства спільного обробітку землі) було «розкуркулено»: відібрано все рухоме й нерухоме майно і вислано з Батурина.

В Батурині залишився жити старший син Пилипа Білика Петро разом з дружиною Оленою (1878–1946). Вони мешкали в батьківському будинку по сучасній вул. В.Ющенка 28. Родина виховувала десять дітей: п'ятеро хлопців і п'ятеро дівчат: Федір, Микола, Яків, Тихон, Олександр, Олена, Олександра, Ганна, Марія, Олена.

Згодом Петро Пилипович вирішив переїхати жити на Гончарівку, а попереднє помешкання віддав новій владі в оренду під радіовузол. Згідно довідки за 1931 р., виданої Батуринською сільською радою, Петро Білик мав у власності «два будинки під бляхою, хлів, пару коней, корову, землі всій уєдзь 6,45 га на 14 їдців. За соціальним станом вважається середняком». І коли в 1932 р. в хуторі Шовковиця був створений

колгосп «Червоний маяк», голова багатодітної родини добровільно приєднався до нього, щоб у сім'ї не відібрали землю. Але в 1936 р. між головою родини та місцевою владою стався конфлікт. Його причиною стала конфіскація будинку, наданого в оренду місцевій владі під радіовузол. У позові до прокурора Батуринського району від 5 лютого 1937 р., Петро Білик зазначає: «Я член колгоспу, родина моя складається з 17 осіб, а будинок, в якому ми мешкаємо, замалий. У 1936 р. місцева влада взяла і забрала будинок у Батурині без пояснень, добре знаючи мій сімейний стан. Повідомляю, що я у державі був і є повний платник і тому прошу з'ясувати, чи мала право місцева влада відбирати моє власне житло і по розляді справи прошу повернути його».



На фото зображено родину Білик.
У середньому ряді зліва направо: Петро Білик (1879–1953), його син Микола Петрович (1910–1969), дружина Олена Мойсейвна (1878–1946). Фото М. Боканя 1929 р.

Звичайно ж, житло Біликам так і не було повернуто, а утиски та грабунок з боку радянської влади тільки посилювалися. Так, у 1939 р. у родини було вилучено землю й молодий фруктовий сад, насаджений господарем разом з дітьми. Це настільки образило Петра Пилиповича, що він, шукаючи справедливості, пише лист до голови президії Верховної Ради УРСР з проханням компенсувати йому витрати за сад. Та відповідь була невтішною: «по вашій справі щодо відшкодування вартості фруктових дерев, що відійшли в користування колгоспу, ви можете пред'явити позов колгоспу через народний суд». До суду справа звісно ж не дійшла. Правління колгоспу прийняло цинічне рішення про призначення Петра Білика садівником в колгоспі «Червоний маяк» з дозволом користуватися землею у міжряддях саду.

Після смерті Петра Пилиповича у 1953 р. власником будинку на Гончарівці став його син Микола Білик (1910–1969). Але Миколі, як раніше діду і батьку, також довелося поступитися земельною ділянкою. Це сталося у вересні 1956 р. Рішенням виконавчого комітету Батуринської районної ради, з подання правління колгоспу ім. Будьонного, у родини відібрали ще частину землі. Спересердя Микола Білик спалив частину родинних документів, серед яких були й купчі на право володіння, що беріг ще від діда Пилипа Білика.

Як бачимо, на основі збережених документів, що введені до наукового архіву заповідника «Гетьманська столиця», ми можемо прослідкувати ще одну із історій батуринських родин.

Науково-популярна газета «Слово «Гетьманської столиці»

Засновник і видавець: Батуринський державний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця»

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
№ ЧГ 352-08 від 28.07.2006 р.

Адреса редакції: вул. Гетьманська, 74, м. Батурин Чернігівської обл., 16512, Україна

E-mail: baturin.capital@ukr.net, веб-сайт: <http://www.baturin-capital.gov.ua>
тел./факс: +380-4635-48437, тел. +380-4635-48013

Обсяг – 1,0 друк. арк.

Газета віддрукована у видавництві ПП Лисенко М. М.
(вул. Шевченка, 20, м. Ніжин Чернігівської обл., 16600)

Тираж 1000 прим. Зам. № 2007

Редакція не завжди поділяє точку зору автора (авторів)

За точність викладених фактів і цитувань несе відповідальність автор (автори)

РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО

Редакційна колегія

Кіяшко Любов Григорівна
(редактор)

Саєнко Наталія Анатоліївна
(відповідальний секретар)

Огієвська Руслана Іванівна

Паламарюк Ірина Юріївна

Нікітіна Анастасія Василівна

Редакція запрошує до співпраці професійних науковців, краєзнавців-аматорів, шанувальників історії